

ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОМУНІКАТИВНОГО АСПЕКТУ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ: НАУКОВІ ПІДХОДИ І НАПРЯМИ ОСМИСЛЕННЯ

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 42(3), с. 43–49

Аналізується ідейно-теоретичний потенціал комунікативного аспекту мовної політики. Розглядається ідея незалежності українського народу, про яку він мріяв, та інші ідеї, що пов'язані з розбудовою Української держави, розвитком і поширенням української мови як єдиної державної в сучасній Україні.

З проголошенням незалежності на зміну радянській ідеології прийшла демократична, а разом із нею — плюралізм думок, який виражається у безперервних дискусіях, публічних виступах владарюючих еліт і політичних діячів. Хоча ідея діалогу і дискурсу, як форма зіставлення думок та орієнтацій, ще й досі не стала провідною у середовищі українського політикуму, оскільки в Україні ще не утвердилася традиція відкритих і чесних дебатів. Це спостерігається у піковий період виборчих кампаній української політики, коли спроби дебатувати неодмінно супроводжуються підозрами та звинуваченнями один одного щодо маніпулювання.

Сучасні підходи до аналізу ідейно-теоретичного потенціалу комунікативного аспекту мовної політики вибудовуються на основі двох парадигм: перша формує пост-тоталітарну перспективу, яка концентрує навколо себе уявлення про нову форму соціально-політичного контролю, друга — комунікативну, що спонукає до розуміння та інтеграції усіх еліт та політичних сил. Така комунікативна політика може мати сенс лише тоді, коли політичні актори вступають у контакт лише з однією метою — порозумітися, дійти згоди і домовитися, що не є на порядку денному окремих сучасних політи-

ків, які лише декларують таке бажання. Щоб така комунікативна дія відбулася, політичні актори мають обґрунтувати свої домагання і бажання. І тим не менше, порозуміння між різними політичними силами, владою та опозицією спостерігалися при ухваленні необхідних для держави законів, постанов і рішень, а також Декларації про державний суверенітет, проголошення незалежності, ухваленні Конституції України і т. п. Комунікативний аспект мовної політики упродовж усіх років незалежності формувався на основі кількох ідеологій. До середини 90-х років минулого століття він активно формувався і розвивався під дією національно-демократичної ідеології правих політичних сил. Паралельно із цим на розвиток суспільно-політичного життя країни великий вплив мала комуністична ідеологія, якій симпатизували мешканці Півдня і Сходу країни.

Комунікативний аспект мовної політики досліджували Т. Груба, Д. Донцов, О. Кузьмук, В. Панібудьласка, Д. Позняк, Г. Редькіна, О. Скребець та інші вчені. Раціональний підхід до здійснення мовної політики вчені розглядають як ідеологічну підставу для формування політичної нації, самосвідомості українського народу на принципах культурної і мовної унікальності. Раціо-

нальна мовна політика є потужним інструментом, який необхідно застосовувати в процесі ідентифікації і консолідації українського полікультурного суспільства. Це є одне із основних завдань, якому протягом усіх років незалежності не приділялося належної уваги. А щодо виникнення політичних ідеологій, то вони сформувалися ще в епоху Просвітництва, коли було висунуто й обґрунтовано ідеї суспільного прогресу, створено відповідний раціональний порядок на основі певних цілей. Ідеологія, як наука про ідеї, на думку М. Головатого, є системою цінностей, поглядів, тверджень, що відображає ставлення людини до дійсності. Це систематизована сукупність понять і уявлень про світ, за допомогою яких різні суб'єкти — особистість, група, клас, суспільство тощо — усвідомлюють власні політичні позиції та інтереси, які є відповідними спонуканами політичної діяльності. Тобто це “складний, малодосліджений і суперечливий процес, який залежить від особистісних і психологічних рис людини” [3, 148—149].

Ідея є складовою терміну “ідеологія”, яку політологічний довідник визначає як систему політичних, етичних, художніх, філософських та релігійних поглядів. Основний її зміст — соціальний ідеал, образ передбачуваного, бажаного чи очікуваного. Усі ідеології містять ідеї, оскільки представляють не справжній, а уявний світ. У цьому випадку термін “ідеологія” асоціюється з ідеєю месіанської ролі російського етносу як єдиної сили, яка спроможна захистити і консолідувати всіх слов'ян в одну націю. У політологічному словнику поняття “ідеологія” трактується як система переконань та ідей, поглядів на суспільство та його політичне життя. Ідеологія відображає ідеали, світогляд, інтереси, умонастрої людей, класів, соціальних верств, політичних партій та громадських рухів, а також охоплює цінності, нормативні й цільові схильності та способи їх досягнення. Інколи її розглядають як систему взаємодіючих символів і структур, своєрідну реакцію на соціальне напруження у суспільстві. Історичний досвід, на думку вченого, підтверджує, що

ідеологія є системою переконань, яка закономірно виходить на політичну сцену в часи скрутних криз суспільства і здатна порушувати стан соціальної аномалії у кризових умовах.

Раціональний підхід до аналізу мовної політики спрямовано на розв'язання проблем, які мають кризовий характер. Процеси інформатизації і глобалізації, які відбуваються в Україні, розширюють і збагачують ідейно-теоретичну проблематику мовної політики, потребують її наукового осмислення та обґрунтування. Нагальною потребою мовної політики є осмислення її ідейно-теоретичного потенціалу та аналіз її конструктивних і деструктивних виявів як основних наукових підходів до дослідження зазначеної проблеми. Зокрема, Платон надавав ідеям великого значення і запевняв, що вони є основою фундаментальних перетворень, управляють світом, народжують цивілізації, і водночас, створюють і руйнують держави. Щоб розкрити ідейно-теоретичний потенціал мовної політики, необхідно з'ясувати поняття “ідея”, яке за сучасним словником — мінімум іншомовних слів — визначається як думка або міркування з приводу того, що відображає закономірні зв'язки та ставлення до об'єктивної дійсності. Тобто “ідея — це те, що покладено в основу того чи іншого процесу людської творчості, основного принципу світогляду і переконання” [10, 247]. Новий словник іншомовних слів визначає ідею як сукупність уявлень про дійсність у свідомості людини, що виражає його ставлення до навколишнього світу; основний істотний принцип світосприйняття; “основну думку, задум, що визначає зміст чого-небудь; намір або план” [8, 252]. Тобто ідея дає нам можливість усвідомити давність і неперервність української історії, традиції, мови, культури, починаючи від доби Київської Русі і закінчуючи здобуттям незалежності. Парадокс російської ідеї захоплення Криму і подальшої ескалації військового конфлікту на кордонах з материковою Україною полягає в тому, що він активно підтримується етнічними росіянами, зокрема інтелігенцією, яка розвіює міф

про братні стосунки з українським народом. У цьому контексті термін “ідея” варто розуміти як світогляд, переконання і міркування, що відображають закономірні зв’язки та ставлення до об’єктивної дійсності, яка покладена в основу людської діяльності.

Окремі аспекти євроазійського і проєвропейського напрямів здійснення мовної політики аналізували М. Карлов, Р. Кісь, В. Котигоренко, О. Кресін, О. Кривицька, О. Мороз, В. Мойсик, О. Убейволк та інші вчені. Проаналізувавши праці вчених, з’ясовано, що проєвропейський напрям розвитку мовної політики в сучасній Україні активно підтримують національно-демократичні політичні сили, а євроазійський – проросійські політичні сили. Євроазійський напрям розвитку більш детально проаналізувала вітчизняна дослідниця О. Скребець. Вона сконцентрувала увагу на деструктивному аспекті мовної політики сучасної Росії, зокрема на ностальгії за імперським минулим, яке вона намагається реставрувати шляхом насильницького захоплення держав пострадянського простору та об’єднання їх на чолі з Росією. Учений намагається дати відповідь на запитання, чому для Росії імперська модель розвитку є такою важливою? О. Скребець підкреслює, що “мільйони росіян вважають Росію духовним лідером, великою імперією, яка виховує у своїх громадян високі моральні принципи та особливості менталітету” [9, 41, 60, 61, 68].

Деструктивна складова мовної політики – це зіткнення полярних ідеологій, ідей та інтересів різних політичних сил, партій, рухів, організацій, формувань, радикальних угруповань, ідеологій, влади і народу. Щоб попередити протистояння у мовно-політичній сфері, у вітчизняних учених, зокрема А. Погрібного і В. Кулика, виникла ідея запровадження в Україні зарубіжного мовного досвіду, який би допоміг згуртувати полікультурний український народ. Про базові цінності європейських стандартів мовно-комунікативної політики йдеться також у праці Н. Шульги. Мовно-політичні конфлікти було викликано політикою русифікації,

яка трансформувалася лівими політичними силами у незалежну Україну від колишнього СРСР. Ідея російщення (асиміляції), яку досліджували І. Дзюба, І. Діак, В. Скляр та ін., є шкідливою в умовах будівництва нової демократії і вигідна лише тим, хто підтримує федералізм та сепаратизм. Ідею російщення, євразійського шляху підсилювали російські політики, етнополітологи, письменники і вчені, серед яких велике значення мають виступи, заяви і твори О. Дугина, К. Затуліна, С. Корабльова та ін. В учених виникла ідея: шляхом реінтеграції пострадянського простору перетворити Росію яка, за версією Ф. Тютчева, є “Другою Європою” і її духовним конкурентом, на сильну світову державу. Досягти поставленої мети Росія намагалася шляхом перетворення СНД на новий політичний союз, тобто у наймасштабніший проект модернізації ідеї панславізму. Потребу у цьому російська влада пояснює невідповідністю території Росії з її культурним простором, який заселено російськомовними громадянами. А це вимагає, як запевняє В. Баріс, нового “збирання земель” під егідою ідеї О. Панаріна: “Москва–Третій Рим” та гасла А. Малера: “Росія буде великою державою або її не буде взагалі”. Щоб протистояти західній цивілізації, Росії необхідно втілювати в життя ідею наддержави, відновлювати свій новий статус у рамках СНД і відвоювати слов’янські країни, зокрема і Україну, без якої, за словами Є. Холмогорова, Росія взагалі не може існувати, оскільки Україна визначається зоною російських політичних інтересів. За визначенням багатьох вітчизняних учених, зокрема О. Скребець, всі українські землі в російських концепціях трактуються як російські, а українці – як частина російського народу-суперетносу. Україна, як справедливо зазначає вчений, є “національним проектом Росії”, тобто – “частиною Російського світу” [9, 97, 150, 156, 211].

Відтак, червоною лінією, яка проходить через всю мовну політику Росії щодо України, є домінування Росії на пострадянському просторі, ідея захисту прав російськомовного населення та російської мови, що створює

політичний прецедент для розколу України, федералізації, сепаратизму та іредентизму. Процес розколу України на окремі вільні і незалежні від центральної влади Києва території уже розпочато Росією, починаючи з Автономної Республіки Крим і Сходу. Проти русифікації, месіанства Росії та ідеї Третього Риму виступили деякі вчені, зокрема В. Карлова, Р. Кісь, А. Корж, В. Сквірська та ін. Наслідки розколу України негативно оцінюють навіть російські дослідники, зокрема О. Міллер, який не схвалює возз'єднання росіян з українцями шляхом розчленування України, що обіцяє, на його думку, багато неприємних пригод, які можуть стати для Росії серйозним викликом у плані становлення нації.

Конструктивний і деструктивний підходи до аналізу здійснення мовної політики розглядається за допомогою методу тріадної кореляції цінностей та орієнтацій соціально-політичного та полікультурного розвитку українського суспільства і держави в цілому, тобто в контексті тріади “мова — інформаційно-комунікаційна політика — мовна політика”, яку аналізували як зарубіжні (Р. Блакар, Н. Луман, Д. Мак-Квейл, І. Сафіулліна, А. Соколов, А. Соловійов, В. Федотова та ін.), так і вітчизняні вчені (Ю. Біденко, В. Бурдяк, М. Головатий, С. Денисюк, В. Загороднюк, О. Зернецька, Ю. Косенко, Л. Масенко, Л. Нагорна, М. Остапенко, В. Пасько, І. Кресіна, М. Розумний, О. Суший, В. Тімашова, Л. Шаян та ін.). Запропонований І. Варзарем метод тріадної кореляції цінностей та орієнтацій соціально-політичного та полікультурного розвитку українського суспільства дав підстави подивитися на досліджувану проблему по-новому, узагальнити матеріал, виділити основне та проаналізувати ті аспекти, за допомогою яких можна кардинально змінити мовну ситуацію в державі, яка “дасть можливість підтримувати культурне розмаїття, реалізувати право національних меншин на національно-культурне самовизначення і захист їх самобутності” [2, 6, 213, 228–230].

В основу цієї тріади дослідники поклали власне уявлення про неупереджений аналіз

дійсності, очищений від суб'єктивізму політика і вченого, а також розуміння таких понять, як “розмова”, “обговорення”, “оповідь”, “пояснення”, “доведення”, “аргумент”, “бесіда”, “суперечка”, “міркування”, “дебати”, “культура”, “ідеологія”, “комунікація”. Між цими поняттями є тісний зв'язок, наприклад: “для культури слово є дією, мова — комунікацією, а для ідеології будь-яка дія може стати словом і тим самим бути інституціоналізованою, а будь-яка комунікація може мати форму мови” [4, 78].

Одну з дослідницьких переваг зазначеного методу в тексті роботи продемонстровано такою колізією: поставивши в силовий центр означеного трикутника комунікаційну політику держави як корелятора/модератора взаємодій/взаємопереходів незліченної кількості мовно-політичних ситуацій, це дало можливість діалектичним, доказовим чином підійти до феноменальної суті вже згаданого мовного закону від 3 липня 2012 р., не вихолощуючи його нормативно-правову серцевину та вибірково відкидаючи його теоретичні негативи та емоційні ситуативи. У цьому контексті Л. Нагорна розглядає мову як соціальний феномен, систему комунікації, фундамент історичної пам'яті, що об'єднує народ у часи тяжких випробувань, і як таку, яка є своєрідним “вікном у світ” [7, 261], оскільки формує уявлення людини (нації), її уподобання, створюючи макрополе для духовної життєдіяльності, стоїть на сторожі державного, культурного, ідеологічного, інформаційного суверенітету нації, формує національну свідомість та відіграє вирішальну роль у становленні національної (громадянської) ідентичності.

Деструктивний підхід до аналізу політичної мови містить прийоми виконавця і споживача, які принижують супротивника, деформують і контролюють соціальну і політичну дійсність, яка не рахується із громадською думкою і розділяється на “своїх і чужих”. Поділ українського полікультурного суспільства за мовною ознакою пов'язано зі змінами, які відбулися у свідомості людей та їх психології, що було спричинено насильницьким

насадженням російської мови в минулому. Зокрема, В. Русанівський, Ю. Шемшученко, М. Шульга з'ясували, що проживання індивіда у чужомовному середовищі сприяє формуванню двомовності, а з часом — асиміляції, що характерно для мешканців великих міст. На думку О. Потебні, “мислення дитини повинно формуватися на ґрунті рідної мови, і поки воно не дозріло, поки не сформувався остаточно мовно-розумовий апарат, двомовність є шкідливою” [6, 93].

Відтак, євроазійський напрям аналізу здійснення мовної політики та внутрішньодержавний колоніалізм російської мови призвів до хибного розуміння частини українського народу справжньої національної культури, хвороби національної психіки, самосвідомості, комплексу меншовартості, невпевненості у власних силах. На думку відомого українського вченого О. Потебні, “рідна мова закладена у людині генетично, тому чужа мова, насаджена у ранньому віці, гальмує її розумовий розвиток. А думка, висловлена рідною мовою, є логічнішою і глибшою”. Не можна не погодитися з вищезазначеними авторами, такими як В. Андрющенко, В. Бабкін, В. Кремень, І. Курас, О. Потебня, Ю. Римаренко, що “відчуття національної вартості настільки глибоке, що навіть чужа мова (російська) не завжди може вбити почуття національної самосвідомості” [9, 94].

Комунікативний підхід до аналізу політичної мови полягає у підтриманні контакту і дружніх стосунків між полярними політичними силами, владою і громадянами, що не завжди спрацьовує на користь останніх, якщо взяти до уваги ту мовну політику, яка з середини 90-х років минулого століття здійснюється проросійськими політичними силами. Конструктивний підхід до здійснення мовної політики аналізував В. Панібудьласка, який запропонував ідею вільного розвитку мов національних меншин. Ця ідея була втілена в законі “Про мови в Українській РСР”, виконання положень якого були розтягнуті на десять років. Вводити українську мову в суспільно-політичне життя Кримського півострова, зокрема в освітню галузь, було роз-

почато лише у 1997 р., тобто з великим запізненням. Цей закон продовжував діяти до середини 2012 р. Ідею В. Панібудьласки використали у власних інтересах проросійські політичні сили і загальмували її розвиток, даючи зелену дорогу лише для російської мови.

Відтак, спільною основою для всіх цих визначень є спілкування, повідомлення, взаємозв'язок, налагодження контактів між суб'єктами, передача інформації на відстань широким масам з допомогою технічних засобів або з допомогою масової комунікації тощо. Цей комунікативний підхід до здійснення мовної політики варто покласти в її основу, де мовно-політичні комунікації виступають як найважливіший ресурс, що дає можливість ефективно взаємодіяти у політичній площині заради досягнення певних цілей. Збирання, збереження, використання і захист інформації закріплено в положеннях Конституції України, яка надала право українському народу вільно спілкуватися рідною мовою, використовувати свободу слова, поглядів і переконань. Під захистом Основного Закону було розроблено правові механізми для розвитку і поширення масової комунікації. Свобода інформації і комунікації тісно пов'язана з полікультурністю, мовним розмаїттям та плюралізмом думок. Зокрема, ст. 32 гарантує право спростовувати і вилучати недостовірну інформацію, а також відшкодовувати матеріальні і моральні збитки, завдані збиранням, зберіганням, використанням та поширенням шкідливої інформації. Ст. 34 Конституції України гарантує “право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а також збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб” [5, 13–14].

Що стосується поняття “політика” як складової тріадного явища, то, за визначенням сучасного словника-мінімуму іншомовних слів, цей термін означає діяльність органів державної влади, партій, громадських організацій у сфері внутрішньодержавного управління та міжнародних відносин; спосіб дій, спрямований на досягнення певної мети;

питання та події громадського і державного життя; певним чином скеровану діяльність держави або якихось соціальних груп у якій-небудь сфері. В Аристотеля політика має бути раціональною і конструктивною, а влада, яка має складатися з мудрих і талановитих керівників, — чесною, відповідальною перед суспільством та освіченою. В його уяві, будь-хто управляти державою не може. Він не розглядав державу окремо від комунікацій, а вважав, що держава утворюється тоді, коли виникають різного роду комунікації — “зв’язок між родами задля благаго життя” [1]. Загалом, термін “політика” походить від давньогрецького “politike” і означає мистецтво здійснювати спільні справи через комунікативний зв’язок між державою і народом, співіснувати громадою та разом управляти державою [11, 8–12].

Отже, комунікативна складова мовної політики — це конструктивна, прогнозована і зважена повсякденна робота усіх гілок політичної влади, рухів, товариств, організацій, політичних партій, установ, спрямована на захист мов національних меншин і корінних народів, а також — єдиної державної (офіційної) мови, подальший її розвиток і поширення в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя та в усіх регіонах країни. Це раціональна мовна політика легітимної влади, яка керується Конституцією та іншими законами держави, забезпечує повноцінне функціонування державної (офіційної) мови, а також тих мов, які перебувають на межі зникнення. Це добре спланована робота держави, спрямована на регулювання мовного питання, користь соціокультурного і духовного розвитку всіх народів, які мешкають на території сучасної України.

Література

1. Аристотель. Політика / Аристотель // Собр. соч.: В 4 т. — М., 1960. — Т. 2. — 465 с.
2. Варзар І. Політична етнологія: Пропедевт. курс / І. М. Варзар. — К.: Персонал, 2011. — 354 с.
3. Головатий М. Людина і політика: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. Головатий. — К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2012. — 352 с.
4. Денисюк С. Культурологічні виміри політичної комунікації: Монографія / С. Денисюк. — Вінниця: ВНТУ, 2012. — 392 с.
5. Конституція України. — К.: “Просвіта”, 1996. — 80 с.
6. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К.: Довіра: Генеза, 1996. — 942 с.
7. Нагорна Л., Верменич Я. Мовна політика і національна самосвідомість: уроки минулого і сьогодення / Нац. культура в сучасній Україні (Голова ред. колегії І. Ф. Курас). — К.: Асоціація “Україна”, 1995. — 336 с.
8. Новий словник іншомовних слів: близько 40000 сл. і словосполучень / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом’як, А. А. Дем’янюк; За ред. Л. І. Шевченко. — К.: АРІЙ, 2008. — 672 с.
9. Скребець О. Імперська ідея: російський досвід концептуального осмислення: Монографія / О. В. Скребець. — Севастополь: СевНТУ, 2012. — 413 с.
10. Сучасний словник-мінімум іншомовних слів: Близько 9000 слів / Уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. — К.: Довіра, 2008. — 798 с.
11. Тімашова В. Політика як потрібне соціальне явище в історіологічному осмисленні / В. Тімашова // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Сер. 22 [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. — К.: Вид. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2012. — Вип. 9. — С. 8–12.

Ідеї, як теоретичний потенціал комунікативного аспекту мовної політики, розглядаються як раціональні та ірраціональні. Євроазійський напрям здійснення мовної політики аналізується у контексті деструктивного підходу, європейський — конструктивного, що необхідно розуміти як комплекс конкретних заходів, які систематично здійснюються на всеукраїнському рівні і спрямовані на захист національних інтересів, збереження цілісності країни, недоторканності її державних кордонів, консолідацію полікультурних громадян, які мешкають на території сучасної України.

Идеи, как теоретический потенциал коммуникативного аспекта языковой политики, рассматриваются как рациональные и иррациональные. Евроазиатское направление осуществления языковой политики анализируется в контексте деструктивного подхода, европейское — конструктивного, что необходимо понимать как комплекс конкретных действий, которые систематически проводятся на общеукраинском уровне и направлены на защиту национальных интересов, сохранение целостности страны, неприкосновенности ее государственных границ, консолидацию поликультурных граждан, проживающих на территории современной Украины.

Ideas as theoretical potential communicative aspect language policy, are seen as rational and irrational. Eurasian direction of the implementation language policy is analyzed in the context of a destructive approach Europe — design, it is necessary understand as a set of concrete steps to systematically conducted at the national level and aimed at protection of national interests, maintain the integrity country inviolability of frontiers, consolidation of multicultural citizens living in the territory of modern Ukraine.

Надійшла 30 травня 2014 р.